

Kocaeli Gebze ilçesinde bulunan **Çoban Mustafa Paşa Külliyesi**, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmış en büyük külliyelerden birisidir. Yapı topluluğu cami, medrese, imaret, kütüphane, dergah, kervansaray, türbe ve paşa odalarından meydana gelmiştir.

Çoban Mustafa Paşa'nın asıl ismi **Gazi Mustafa Bin Abdülkerim** olup, Kapucubaşı görevinde bulunmuş, 1571'de ikinci Vezirliğe, 1522'de de Mısır Beylerbeyliği'ne getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Hafsa Sultan ile evlenmiş Belgrat, Rodos seferlerine katılmış, 1529'da Viyana seferine gitmek üzere iken ölmüştür. Gebze'deki külliyesinin bir bölümünü oluşturan türbesine gömülmüştür.

Cami:

Yapı topluluğunun ortasında yer alan cami, Klasik Osmanlı mimarisinin özgün örneklerinden birisidir. Bezemelerindeki Memluk etkisi, Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır'la olan bağlantısına ve orada yapmış olduğu görevden kaynaklanmaktadır.

Caminin girişi önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Buradaki mukarnas başlıklı altı porfir sütun sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Ortadaki bölüm diğerlerinden daha yüksek tutulmuş ve camiye giriş daha görkemli bir hale getirilmiştir. Caminin son cemaat yerine açılan pencerelerindeki kiremit renkli mermer söveler, küfi yazılar ve duvar panoları Memluklu sanatının etkisini açıkça göstermektedir. Giriş kapısı 1.53x2.92 m. ölçüsünde yüksek görünümlü, mermer söveli ve mukarnas dolguludur. Burada iki satır halinde sülüs yazılı bir kitabe bulunmaktadır.

Bu kitabenin mealen anlamı şöyledir:

“Bu Allah’ın halifesi Sultan Süleyman han bin Sultan Selim Han, Allah hayatını, saltanatını ebedi kılsın. Bu ikisinin veziri bina ve inşaatın sahibi Mustafa Paşa tarafından tamir edilmiş bir imarettir. Güzellik ve parlaklık sahibi olduğundan tarihi hayren hasena 930 (1523)”.

Cami 14.55x14.55 m. ölçüsünde kare planlı olup, üzeri dört trompun taşıdığı 24 m. yüksekliğinde, 14 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür. Trompların içleri istiridye kabuğu görünümünde yivlerle süslenmiş olup, bunların altlarına stalaktitli üçgenler yerleştirilmiştir. Ayrıca kubbe çevresinde tek sıra halinde stalaktit dizilerinin birbirini izlediği görülmektedir. Duvarlar taş kaide üzerinde kesme taş ve tuğla dizilerinin peş peşe sıralanmasından meydana gelmiştir.

Caminin içerisi her duvarda dörder, kasnakta da sekiz olmak üzere yirmi dört pencere ile aydınlatılmıştır. Mihrap beş köşeli, mermer bir niş şeklinde olup, mukarnaslarla son bulur. Ayrıca mukarnaslardan oluşmuş bir bordür mihrabı çepeçevre kuşatmıştır. Mihrap nişindeki kufi levhalar buraya ayrı bir görünüm kazandırmıştır. Mihrap nişindeki bezeme, dışındaki ince bordür ve üçgen boşluklar siyah renkte macunla doldurulmuş ve böylece farklı bir görünüm elde edilmiştir. Mihrabın sağında yer alan minber, mermerden yapılmış, yan korkulukları geometrik geçmelerle bezenmiştir. Mihrabın üçgen alınlıklarında yer yer yıldızlara yer verilmiş, çokgenler ve zincirlerden oluşmuş motifler kompozisyonu tamamlamıştır.

Caminin içerisindeki ve son cemaat yerindeki mermer kaplamaları Çoban Mustafa Paşa Mısır’dan getirtmiştir. Bu mermer levhalardan ötürü de cami, Kahire’deki Sultan Hasan Medresesi (1356-1362), Kahire Şeyh Melik Müeyyed Camisi (1413-1420), Ebubekir İbn-i Mashar Medresesi (1479-1480), Kahire Gavri Medresesi (1503), Süleyman Paşa Camisi (1528-1529) ve Sultan el-Burdayn (1616-1626) camileri ile çok yakın benzerlikler göstermektedir.

Çoban Mustafa Paşa Camisi’nin ahşap işçiliği de yapıya ayrı bir görünüm kazandırmıştır. Kapı ve pencere kanatlarında çok kanatlı, yıldız şekilli lüle taşından kakmalar bulunmaktadır. Ayrıca bunların üzerine de çeşitli kitabeler yazılmıştır.

Çoban Mustafa Paşa Camisi'nin kalem işlerinde orijinal örneklere yer yer rastlanırsa da bunların büyük çoğunluğu geç devirlere ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1950'li yıllardan sonraki onarımlarında yapılmıştır. Orijinal kalem işleri müezzin mahfili ile alt sıra pencerelerin tavanlarında görülmektedir. Buradaki motiflerde kırmızı ve altın yıldız çok bol kullanılmış ve çiçekli bezemelere de geniş yer verilmiştir.

Caminin minaresi XVI.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kesme taş kaide üzerine yuvarlak gövdeli olup, şerefesinin altı stalaktit ile kaplıdır.

Cami avlusunun ortasında bulunan şadırvan mermer bir havuzun çevresinde kare kesitli altı ahşap direğin taşıdığı çatı ile örtülüdür. Ahşap sütunlar arasında abdest alanlar için oturma sekileri yerleştirilmiştir.

Medrese:

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin güneydoğu kanadını oluşturan medrese, caminin solundaki Şeftali Kısığı Sokağı ile dış avlu arasında yer almaktadır. Klasik Osmanlı üslubunda yapılan, üç tarafı revaklarla çevrili medresenin üç ayrı giriş kapısı vardır. Bunlardan ikisi kuzey, diğeri de güney cephesindedir.

Medrese 15.00x10.40 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı olup, baklava başlıklı sütunların oluşturduğu bir revak avluyu çepeçevre dolaşmaktadır. Bunların arkasında ise medrese hücreleri yer almaktadır. Medresenin tümü moloz taş ve tuğla duvarlı olup, on yedi hücresi bulunmaktadır. Bu hücreleri örten kubbeler tuğladandır. Medrese hücrelerinden daha görkemli olan dersane, kare planlı olup üzeri sekizgen kasmağın taşıdığı bir kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısı üzerinde celi-sülüs yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin mealen anlamı şöyledir:

“Zamanın veziri Allah rızası için güzel bir medrese yapmıştı”.

Medresede bezemeye yer verilmemiştir. Orijinal yapımında da medresenin bezemelerinin olup olmadığı da kesinlik kazanamamıştır. Dış pencerelerin taş kakmalarla süslendiği kaynaklarda belirtilmişse de bunu kanıtlayacak izlere rastlanmamıştır. Dersane avlusunda bulunan kuyu üzerinde tavus kuşu motifi ile silik bir haç motifi görülmektedir. Bu da kuyu ağzının bir Bizans yapısından getirildiğine işaret etmektedir.

İmaret:

Çoban Mustafa paşa Külliyesi'nde, caminin sağında yer alan imaret, türbe avlusundan 2.65 m. yüksekliğinde pencereless bir duvarla ayrılmıştır. İmaretin girişı batıda olup, 5.00x5.50 m.lik bir odadan aynı büyüklükte ikinci bir odaya geçilmektedir. Duvarları gömme payeli, geniş kemerlerle bölünmüş bu mekanların yemek yenilen yerler olduğu sanılmaktadır. Bunlara bitişik iki büyük ocaklı mekan ise, mutfaktır. Bunların yanında kiler, fırın ve odun ambarları da bulunmaktadır.

Kervansaray:

Çoban Mustafa Paşa Camisi'nin karşısında, Bağdat Caddesi ile Küçük Yazı Sokağı'nda bulunan kervansaray dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kervansaray aynı eksen üzerinde bir giriş mekanı, bunun iki yanında iki ayrı ahır bölümünden meydana gelmiştir. Ahır bölümleri arazi konumundan ötürü diğer yapıların daha altındadır.

Yapımında tuğla ve taş kullanılan ve payelerle ikiye ayrılan kervansarayın girişı 2.40x5.10 m. ölçüsünde basık kemerlidir. Giriş bölümünün üzeri kubbe, diğer bölümler tonoz örtülüdür. Buradan yan duvarlarında birer ocağın yer aldığı kare planlı, kubbeli bir diğer mekana, oradan da ahırlara geçilmektedir. Simetrik plan düzenine göre yapılan ahırlar yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlı olup, dörder paye ile ikiye bölünmüştür.

Bimarhane:

Günümüze ulaşamayan bimarhane, cami avlusunun solunda yer alıyordu. Burada bulunan yapının bimarhane olduğu ileri sürülmüştür. Bimarhane üzeri kubbelerle örtülmüş 10 odadan meydana gelmiştir. Bunların önüne altı sütunun taşıdığı tonozlu bir revak yerleştirilmiş, ancak onlar da günümüze ulaşamamıştır.

Bimarhanedeki odalar kemerli kapılarla avluya açılmaktadır. Bu odaların içerisinde taş setler ve ocaklar bulunmaktadır.

Kütüphane:

Yapı topluluğunun batısında, avlu kapısı üzerinde bulunan kütüphane iç içe iki kare oda görünümündedir. Kesme taştan yapılmış tuğla sıraları ile de hareketlendirilmiştir. Sokağa bakan ve diğerine göre daha yüksek olan odanın üzeri sekizgen bir kasnağın taşıdığı 3.50 m. çapında

bir kubbe ile örtülmüştür. Bu odanın dördü sokağa, biri yanlara olmak üzere altı penceresi vardır. Cami avlusuna bakan diğer oda ise tonoz örtülü olup, içerisi dört pencere ile aydınlatılmıştır.

Çoban Mustafa Paşa kütüphaneye tefsir, tefsir şerhleri, hadis, hadis şerhleri, usul ve fûru, fetva ve Kuran olmak üzere 165 cilt kitap vakfetmiştir. Bu kitaplar İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir.

Türbe:

Yapı topluluğunun arkasında, mihrap yönünde ve ikinci avlunun ortasında bulunan Çoban Mustafa Paşa, türbesine öldükten sonra gömülmüştür.

Klasik Osmanlı türbelerinin güzel bir örneği olan bu türbe sekizgen planlı, kesme taştan yapılmıştır. Mermer kaplı girişin üzerini altı payenin taşıdığı bir çatı örtmektedir. İç mekan 6.40 m. çapında sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin duvarları 3.50 m. yüksekliğe kadar XVI.yüzyıl çinileri ile kaplanmıştır. Bu çiniler lacivert renkte, beyaz zemin üzerine çeşitli çiçek kompozisyonlarından meydana gelmiştir. Ayrıca hatayiler, Rumiler, küçük yapraklar, goncalar, spiral dallar da bu kompozisyonu tamamlamıştır.

Türbe avlusunda bir de mermer güneş saati bulunmaktadır.

Dergâh:

Külliyenin avlusunda, kuzeybatı köşesinde yer alan dergah, kubbeli bir tevhidhane ve on iki derviş hücrelerinden meydana gelmiştir. Derviş hücreleri 6.25x16.90 m. ölçüsündeki küçük bir avlunun etrafında sıralanmıştır. Bunların önünde dokuz sütunun taşıdığı, meyilli bir çatının örttüğü revaklar bulunmaktadır. Hücrelerin her biri kareye yakın dikdörtgen planlı olup, içlerinde ocak ve raflar bulunmaktadır.

Dergahın Nakşibendi tarikatı'na ait olduğu söylenmektedir. Ahşap kısımları zamanla harap olmuş ve 1865 yılında onarılmıştır.

Darüşşifa ve Paşa Odaları:

Yapı topluluğunun doğusunda bulunan ve L biçiminde planı olan Darüşşifa yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Darüşşifanın kubbeli odaları önünde de revakları olduğu sanılmaktadır. Ayrıca avlunun kuzeydoğu köşesinde sekiz kubbeli oda bulunmaktadır. Bu odalara paşa odaları ismi verilmiştir. Odalar 5.25x5.25 m. ölçüsünde kare planlı olup, içlerinde ocak ve rafları vardır. Altta iki, biri de yukarıda olmak üzere her oda üçer pencere ile aydınlatılmıştır. Bunların kubbe ve kubbe eteklerinde alçı palmetli bezemeler bulunmaktadır.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin 1950 yılından sonra onarımına başlanmıştır. Bu dönemde Y.Mimar Alaaddin Özaktaş ve Y.Mimar Süreyya Yücel külliye'nin cami bölümünü restore etmiştir. Ardından 1961-1970 yıllarında da **Y. Mimar Cahide Tamer** külliye'nin bütününe onarmıştır.